

JANCKO DOUWEMA EN DE ADEL

Martha Kist en Harmen Wind, *Een man van eer. Bloemlezing uit Jancko Douwema's geschriften* (Hilversum: Verloren, 2003, 238 p., ill.)

Jancko Douwema (ca. 1482-1533) is zonder twijfel een van de boeiendste kroniekschrijvers die de Noordelijke gewesten in de late Middeleeuwen hebben voortgebracht, hoewel – of misschien wel omdat – zijn geschriften geen eigenlijke kroniek vormen, maar sterk persoonlijk getinte apologieën van een man die in het midden van het Friese politieke leven van zijn tijd stond.¹ Aan leven en werk van Douwema is in het verleden ruime aandacht besteed – hij figureert zelfs als hoofdpersoon in verschillende romans –, mede omdat zijn werken al in 1849 grotendeels uitgegeven zijn. Het persoonlijke karakter en de sterk retorische schrijfstijl maken zijn geschriften tot een van de interessantste egodocumenten uit die periode.

Veel wetenschappelijke aandacht ging in het verleden uit naar de even vermoedende als zinloze discussie over de vraag of hij een verrader of verdediger van de Friese Vrijheid was. Eenieder die zich rond 1500 op het Friese politieke toneel begaf, wist het elastische begrip Friese Vrijheid wel in zijn voordeel om te buigen, en Douwema vormt wat dat betreft geen uitzondering. Veel interessanter zijn Douwema's werken in een ander opzicht. Zoals bekend doen rond 1500 verschillende vorsten pogingen om het nog landsheerloze Friesland onder hun gezag te brengen. De hertogen van Saksen en Gelre, de graaf van Oost-Friesland en de Habsburgs-Bourgondische dynastie spelen een complexe politieke en militaire

stoelendans, om nog te zwijgen van de lokale machthebbers in de vorm van steden en adel. Voor politieke actoren als Douwema betekent dit een radicale verandering van de wijze van diplomatie. Vóór de laatste decennia van de vijftiende eeuw is het contact met vreemde vorsten betrekkelijk gering en meestal niet van direct belang op de korte termijn, maar rond 1500 wordt het voor het politiek overleven van protagonisten noodzakelijk om het diplomatieke spel intensief en volgens het boekje te spelen. De werken van Douwema geven als een van de weinige bronnen inzicht in de keuken van het politieke bedrijf. Het is opvallend hoe iemand die opgroeide in een landsheerloze omgeving, de nieuwe politiek zo snel onder de knie gekregen heeft, als we zien hoe gemakkelijk hij zich in hofkringen lijkt te begeven. Aan de andere kant moeten we zijn diplomatieke vaardigheden niet overschatten; tenslotte bracht hij de laatste tien jaar van zijn leven door in een gevangenis van de keizer in wie hij zijn vertrouwen gesteld had. Zijn wereldbeeld wordt, ook al ontkent hij dat dikwijls, grotendeels gevormd door de partijstrijd, zoals hij in zijn *magnum opus*, het 'Boeck der partijen', de geschiedenis van de wereld in het algemeen en Friesland in het bijzonder beschrijft aan de hand van partijstrijd, vanaf de val van Lucifer tot aan de Schieringers en Vetkopers in Friesland. Zozeer wordt zijn handelen door de idee van partijstrijd bepaald, dat een ongeduldig stadhouder als Floris van Egmond, graaf van Buren, geërgerd uitroept: 'Jancko, het is met u al Schieringer en Vetkoper werk! Met zodanige zaken gaat gij om!' (p. 408, 625). De nieuwe machthebbers hadden weinig geduld voor dergelijke ouderwetse lokale sentimenten.

De onlangs verschenen bloemlezing van

Douwema's nagelaten geschriften heeft van de bezorgers de titel *Een man van eer* gekregen. Een betere karakterisering van Douwema is niet te geven: hij beschouwt zichzelf als zodanig (p. 461) en het belang van eer vormt de rode draad door al zijn werken. Vele keren vloeit de trojka 'eer, lijf en goed' als vanzelfsprekend uit zijn pen en de volgorde van de drie zaken is één van afnemend belang, zoals hij eenmaal expliciet stelt: 'Goed verloren, weinig verloren; lijf verloren, veel verloren, eer verloren, al verloren' (p. 195 [32]). Het is ook de aantasting van zijn eer die hem tot het schrijven heeft aangezet. Van zijn ouders heeft hij geen schande geërfd en omdat hij die op zijn beurt aan zijn kinderen ook niet wil nalaten, beschrijft hij minutieus zijn wederwaardigheden opdat zij weten dat wat hem is aangedaan en wat hem wordt toegeschreven, niet zijn schuld is (p. 678, 687 [213]). Het is natuurlijk een interessante vraag of Douwema het eerbegrip als een exclusief adellijk prerogatief beschouwt. Net als ten aanzien van zijn diplomatieke functioneren is zijn kroniek veelzeggend door wat hij niet vermeldt. Hij gaat namelijk vrijwel uitsluitend om met andere edelen en het is slechts hun eer die hij toetst. Niet-edelen als dorpsgenoten en dienaren verkeren altijd op voet van ongelijkheid met hem; hun eer blijft onbesproken. Met omhooggefallen ambtenaren, die verkeren in kringen die niet van nature hun eigen waren, heeft hij dikwijls een moeizame relatie. Het is een natuurlijke ordening die hij niet toelicht; de verdeling van de maatschappij in adel en niet-adel is een vanzelfsprekende. Een van de weinige keren dat hij er melding van maakt, is wanneer hij zijn vrouw adviseert over de toekomst van hun dochter: Anna moet te zijner tijd niet gedwongen in het klooster gaan; sterker

nog, laat haar liever met een van de 'gemeenthe' trouwen en niet met een edelman, dan dat zij tegen haar zin intreedt (p. 507 [155]). Impliciet volgt hieruit dat haar eventuele bruidegom in principe natuurlijk een standsgelijk edelman zou moeten zijn.

Zoals hij zelden spreekt over de tweedeling tussen niet-adel en adel, zo moeten we ook zijn visie op de gelaagdheid van de laatste groep reconstrueren door combinatie van verschillende opmerkingen in het voorbijgaan. De adel bestaat uit drie lagen: de gewone riddermatigen of edelen, die als staatkundige, corporatieve term ook met ridderschap of 'herscaphth' worden aangeduid, vervolgens de heren, die zeggenschap over land en personen hebben, en aan de top de vorsten, zoals de hertogen van Gelre en Saksen en natuurlijk de keizer, die aan de top van de piramide staat. Het verschil tussen deze drie lagen wordt geregeld door hem aangeduid (onder andere p. 13, 15, 33, 68, 540 [159²]), en het bepaalt voor een groot deel het handelen van de verschillende personen, niet in de laatste plaats dat van de edelman en riddermatige Douwema zelf (p. 443, 461). Zo vindt hij het niet gepast om met de graaf van Buren over de hierboven aangehaalde opmerking in discussie te gaan, omdat hij zich niet als diens gelijke beschouwt (p. 408, 625). Over een brief van de hertog van Gelre wil hij niet zeggen dat die geschreven is door een verrader en booswicht, omdat de hertog een vorst is en Douwema niets dan een eenvoudig, arm edelman (p. 258). Aan de andere kant, als Antoine de Lalaing, graaf van Hoogstraten, hem beledigt,³ verdriet het hem zeer juist van deze man een dergelijke smaad te lijden. Als deze een heer was geweest, had hij het beter kunnen verdragen en hij duldt het alleen maar omdat

Hoogstraten een dienaar van de keizer is (p. 633). Blijkbaar nam Douwema de verheffing van Hoogstraten tot graafschap in 1518 niet heel serieus. Ook Jurjen Schenck van Toutenburg wordt gezien als een gewoon edelman die zich ‘Genadige Heer’ laat noemen, terwijl hij land noch onderzaten heeft en, nog erger, gehuwd is met een kapiteinsdochter (p. 639 [188]). Kist en Wind vertalen in deze passage overigens ‘hoeffmansdochter’ ten onrechte met ‘boerendochter’ en redden zich eruit door de familie van Anna de Vos van Steenwijk, over wie het hier gaat, te karakteriseren als ‘ministerialen, mogelijk vrije eigenerfden uit Steenwijk en omstreken’. Ook een huwelijk met een dochter uit een onbetwist adellijk en aanzienlijk geslacht als De Vos van Steenwijk is in Douwema’s ogen dus veel te min voor iemand die zich tot de heren rekent.⁴

Vanzelfsprekend kennen de leden van de drie groepen waaruit de adel bestaat, weer een eigen rangorde. Douwema beschrijft hoe hij en andere ballingen een brief krijgen met de namen in de verkeerde volgorde. ‘Zij schreven Jancko Unema, de jongste, vóór in de brief en mij achter, wat gedaan werd omdat zij hoopten dat ik daardoor de brief in het land niet zou willen tonen. Kijk, was dat niet een grote zotternij? Zou ik erop letten waar ik in de brief stond, achter of voor? Dan moest ik wel geheel van mijn verstand beroofd zijn?’ (p. 591). Hoezeer Douwema het plan van zijn tegenstanders hoont, hij is zich maar al te zeer bewust dat dit spelletje gespeeld wordt. Ook elders blijkt zijn gevoeligheid ten aanzien van formele wellevendheid. Zo wil hij uiteindelijk de akte van belening met de drie dorpen Ezinge, Feerwerd en Garnwerd met de handtekening en het kleinzegel van de hertog van Gelre uit-

sluitend ontvangen op de belofte dat hem een exemplaar met diens grootzegel nog wordt nagezonden (p. 243).

Adeldom is natuurlijk gebaseerd op geboorte, maar Douwema geeft verschillende voorbeelden dat dit niet genoeg is. *Nobilis est ille, quem nobilitat sua virtus*, diegene wordt voor edel gehouden, die met zijn werken toont edel te zijn, citeert hij de H. Bernardus van Clairvaux.⁵ Zo waren de heren van Leerdam boze en wrede tirannen, aan wie men geen adeldom kon bekennen. God wees aan de andere kant juist David, de jongste zoon van Jesse, aan als koning: ‘Daerom ist een clær argument, dat de duecht een man edel maect.’ Aan de hand van een (overbekend) exempel – Douwema is er dol op – wordt dit nader toegelicht. Ooit was er te Keulen een rijke burger die op zijn huis liet schilderen:

‘Toen Adam groef en Eva span,
Waar was toen de edelman?’

Toen een toevallig passerende keizer op dit opschrift werd gewezen, liet hij daaronder schrijven:

‘Ik dank God die mij de ere gan.’

De keizer gaf hiermee volgens Douwema aan dat God aan hem de macht had gegund om edellieden te creëren als zij dat verdienden. Met andere woorden: adeldom is door God gegeven en ter discretie van vorsten gesteld. Toen de graaf van Buren een aantal Friezen ridder maakte, smaalden sommigen in Leeuwarden dat de vlierboom de koolstruik tot ridder sloeg. Ten onrechte, volgens Douwema, want heer Floris deed dit uit naam en vanwege Karel V, die zelfs van een bontwerker⁶ of schoenmaker een ridder kan maken, dus zeker van riddermatige lieden (p. 715-716 [215]).

Het spreekt haast voor zich dat Douwema, waar hij aan vorsten een dergelijke fundamentele macht toeschrijft, een

groot vertrouwen in hun onfeilbaarheid heeft. Zo wijt hij het mislukken van de Saksische pogingen om Friesland onder hun macht te krijgen aan de slechte raadgevers van de hertogen (p. 134, 461-462) en de betrouwbaarheid van de keizer is helemaal boven alle twijfel verheven. Als men zich daarop niet kan verlaten, wat heeft het leven dan nog voor zin, stelt Douwema, niet gespeend van drama (p. 537 [156-157], 540 [159], 579).

Hij noemt in het voorbijgaan verschillende eervolle en adellijke deugden: waarheidsliefde en trouw (p. 316, 376, 590), eervolle levenswijze (p. 461), goede reputatie (p. 678), de verdediging tegen onrecht, zonodig met geweld (p. 538 [157], 544) en de dienst aan het vaderland en het algemeen belang (p. 543, 575). Ook erfelijkheid en de waarde van de naam (p. 468, 516, 687 [213]) en het connubium (p. 507 [155], 639 [188]) mogen in dit rijtje niet ontbreken; passende huisvesting (p. 661) in borgen en sloten, die bescherming aan vrouwen en dochters bieden, horen eveneens tot de adellijke parafernalia (p. 455-456).

Alles wat Douwema over adel en eer schrijft, is niet verrassend en juist daarom is het opmerkelijk: opgegroeid in een Friese adelscultuur die doorgaans als heel anders wordt gekarakteriseerd dan die elders, lijkt hij zich de buitenlandse adelsconcepten razendsnel eigen gemaakt te hebben of, en dat is mijns inziens waarschijnlijker, zijn adelsconcepten verschilde er niet wezenlijk van. We zien hierin een duidelijke parallel met de geschiedenis van de Ommelander adel in dezelfde periode, zoals die in de vorige jaargang van *Virtus* beschreven werd.

Uit de paginanummers die hierboven naar de aangehaalde passages verwijzen, blijkt al dat *Een man van eer* slechts een kleine selectie biedt van Douwema's

geschriften. Dat is geen kritiek op de bezorgers, maar geeft aan hoe gewenst een heruitgave van de complete geschriften is. Uit de beperkte bloemlezing in *Een man van eer* komt Jancko Douwema al naar voren als een charismatisch en erudiet man. Douwema's teksten worden niet geheel letterlijk vertaald, wat een prettige, goed leesbare tekst oplevert, maar door de selectie en vertaling gaat vanzelfsprekend veel verloren van zijn compositorische en stilistische vaardigheden. Het is dan ook te hopen dat de bezorgers van de bloemlezing zich hierna zullen wijden aan een integrale uitgave van de geschriften, voorzien van annotaties en ontdaan van de vermoeiende negentiende-eeuwse interpunctie en transcriptieconventies die de editie uit 1849 kenmerken. Tot de verschijning van die heruitgave vormt *Een man van eer* een goede kennismaking met een man over wie de laatste anderhalve eeuw genoeg gesproken is en die nu eindelijk weer eens zelf aan het woord wordt gelaten.

Redmer Alma

- ¹ In dit artikel spreek ik overigens wel gemakshalve van kroniek waarmee ik zijn verzamelde geschriften bedoel. De paginanummers waarnaar hieronder Douwema's geschriften worden aangehaald, verwijzen naar de editie *Jancko Douwema's geschriften* (Leeuwarden, 1849). De paginanummers tussen tekst-haken verwijzen naar de overeenkomstige passages in de besproken bloemlezing.
- ² Ten onrechte vertalen Kist en Wind hier dan ook 'here' met 'edelman', blijkbaar onbewust van het verschil dat Douwema in zijn terminologie toepast.
- ³ Ik neem althans aan dat Douwema bij deze passage op Hoogstraten duidt; zij is niet on dubbelzinnig.
- ⁴ De karakterisering van Anna als 'hoeffmansdochter' blijft overigens merkwaardig; wellicht dat haar vader, die al kort na haar geboorte overleed, verward wordt met een ander familielid.
- ⁵ De vertaling is van Douwema; letterlijk zou deze vertaling moeten luiden: 'Edel is hij, dien zijn deugd adelt.'
- ⁶ Kist en Wind vertalen 'pelsler' ten onrechte met vilder, zonder dat dit overigens iets aan de strekking afdoet.